

16. Там само. — С. 43.
17. Вемерт. Женщины в Цюрихском университете // Отечественные записки. — 1872. — № 11. — С. 37.
18. Там само. — С. 39.
19. Смесь: Речь проф. Розе в Цюрихском университете при возведении в степень доктора девицы Надежды Прокофьевны Суловой // Неделея. — 1868. — № 8. — С. 256.
20. Внутреннее обозрение: Учреждение женских курсов при медико-хирургической академии // Вестник Европы. — 1872. — № 9. — С. 359.
21. Биншток В. Из истории женского образования в России // Образование. — 1896. — № 12. — С. 22.

Анотації

Губенко И. Я., Драч О. А. Высшее женское медицинское образование в Российской империи: рождение идеи и общественная реакция.

Изучается зарождение идеи высшего женского медицинского образования в середине XIX в. в Российской империи. Анализируется спектр общественного мнения по проблеме допуска девушек к этой сфере знаний, выявляются распространенные ментальные стереотипы и предубеждения, определяются индивидуальные и государственные потребности реализации инноваций в данном направлении.

Hubenko I. Y., Drach O. A. Higher women education in the Russia empire: conception of the idea and social reaction.

The conception of the idea of higher women medical education in the middle of 19th century is under consideration. The social point of view on the problem of permitting girls to this sphere of knowledge is analyzed, popular mental stereotypes and prejudices are revealed, individual and state needs of realization of new technologies in this sphere are determined.

В. М. Клапчук

ТВАРИННИЦТВО ГУЦУЛЬЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX — ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XX СТОЛІТЬ

Впродовж останніх років чисельність сільськогосподарських тварин в Україні — в цілому, та на Гуцульщині — зокрема значно скоротилась. Це було викликано багатьма об'єктивними та суб'єктивними причинами. Розвал колективної системи господарювання призвів до скорочення на Гуцульщині чисельності

великої рогатої худоби та овець — ці тварини залишилися лише у приватному секторі. Експорт дешевого м'яса та іншої тваринницької продукції призвів до нерентабельності вирощування сільськогосподарських тварин у невеликій кількості. Все це і зумовило підготовку матеріалів, які демонструють історичний розвиток тваринництва на Гуцульщині.

Історичні аспекти розвитку тваринництва на Гуцульщині в ХІХ — початку ХХ ст. не знайшли належного рівня досліджень, за винятком полонинського господарства, якому приділяли увагу В. Грабовецький [1], М. Клапчук [3], Г. Кожолянко [4] та М. Мандибуря [5].

Детальні матеріали з цієї проблематики (загальний стан тваринництва, динаміка чисельності, проблеми) публікуються вперше, тому основним завданням є реконструкція загальногосподарського стану тваринництва Гуцульщини другої половини ХІХ — першої третини ХХ ст. Для підготовки статті використані матеріали Державного архіву Івано-Франківської області та Центрального державного історичного архіву у Львові, а також австрійські та польські переписи.

У другій половині ХІХ ст. тваринництво, подібно до землеробства, не зробило істотного кроку вперед, поголів'я худоби дуже мало збільшилося, особливо на Буковинській Гуцульщині. Найбільший застій і скорочення поголів'я тваринництва спостерігався в дрібних селянських господарствах, у куркульських і поміщицьких воно збільшувалося.

Повільно розвивалося тваринництво і на початку ХХ ст. Однією з головних причин поганого стану тваринництва в дрібних селянських господарствах була недостатня кормова база, через що влітку худоба утримувалася виключно із випасу на природних пасовищах, а взимку годувалася соломною чи сіном. Часто зголоднілі корови не могли навесні навіть підвестися і їх доводилося підіймати. В цей час місцева влада дещо активізувала діяльність у справі розвитку тваринництва — поліпшили ветеринарне обслуговування селянських господарств, розгорнули племінну справу, пропаганду передового іноземного досвіду тощо.

Поміщицькі господарства, які за продуктивністю стояли вище селянських, все більше переходили до торговельного тваринництва, виробництва продуктів спеціально для ринку.

Селяни ж продавали на ринках худобу та м'ясо-молочні вироби. Друга половина XIX ст. характеризувалася ростом цін на продукти тваринництва, що дозволяло селянам якось зводити кінці з кінцями. Це було пов'язано зі збільшенням попиту зростаючого міського населення в усій Європі на м'ясо-молочні продукти, а також тим, що тваринництво не відчувало такого згубного впливу конкуренції заморських країн.

За часів австрійського панування проводились детальні переписи населення, які дали цінний матеріал для пізнання багатьох господарських елементів населення Гуцульщини [8, с. 290–297, 412–417; 9; 14, арк. 13–15]. На теренах Надвірнянського повіту в 1869 р. нараховували 2329 коней, 25 039 голів великої рогатої худоби, 15 207 овець, 2458 кіз та 12 662 свиней [7, с. 75]. У 1889 р. Галичина потерпала від посухи, внаслідок чого тут довелось вирізати 63 тисячі коней та понад 100 тисяч голів великої рогатої худоби [2, с. 108].

В кінці XIX ст. близько 75% населення займалось сільським господарством, 0,4% працювало в транспорті, 8% — у промисловості, а 3% — у торгівлі. Торгові підприємства були зосереджені у Делятині і знаходились в руках лихварів, які за безцінь виманювали в селян найкращі придорожні землі, пускаючи десятки родин “з торбами”.

На зламі століть у Галичині була значна кількість худоби (табл. 1), що давало місцевим жителям хоч якісь джерела харчів та доходів [8, с. 44–45, 172–173, 216–217, 268–269, 290–297, 304–305, 412–417, 534–535, 608–609, 630–631, 702–703].

Якщо кількість коней була приблизно однаковою по всій Гуцульщині, то у горах значно переважала кількість великої рогатої худоби, а ще більшою була різниця у кількості овець. І тут чітко можна побачити, як вона збільшується від передгірного Коломийського повіту до в основному гірського Косівського.

Переписи населення і маєтків дозволяють простежувати зміни в часі у забезпеченні селян землею та худобою по окремих селах [8, с. 290–297, 412–417]. За 1787–1900 рр. кількість всієї землі в селян західної Гуцульщини збільшилась майже в 2 рази, але, враховуючи великий приріст населення, в розпорядженні кожної родини в 1900 р. залишилось лише 25% тієї землі, яка була в неї у 1787 р. Проте зросла площа орних

Таблиця 1

Кількість худоби по повітах Гуцульщини

Повіти	Кількість дворів	Кількість худоби, голів											
		Всього		Коні		ВРХ		Вівці		Свині			
		К-сть	На 1 род.	К-сть	На 1 род.	К-сть	На 1 род.	К-сть	На 1 род.	К-сть	На 1 род.		
Коломия	17 967	56 894	3,17	10106	0,56	25 932	1,44	4154	0,23	16 702	0,93		
Косів	17 733	108 523	6,12	5769	0,32	38 094	2,15	45 630	2,57	19 030	1,07		
Надвірна	14 385	67 531	4,69	5338	0,37	31 404	2,18	14 909	1,04	15 880	1,10		

Таблиця 2

Кількість худоби на Гуцульщині в 1886 р.

Повіт	Коні	ВРХ	Вівці	Кози	Свині	Вулики
Коломия	8923	36 727	11 639	340	14 538	2566
Косів	6087	38 140	53 564	2942	17 078	3077
Надвірна	3980	21 005	4659	262	10 760	1060

Таблиця 3

Кількість худоби на 100 жителів Гуцульщини в 1886 р.

Повіт	Коні	ВРХ	Вівці	Кози	Свині	Вулики
Коломия	8,11	33,36	10,57	0,3	13,21	2,34
Косів	8,75	54,86	77,05	4,23	24,57	4,43
Надвірна	6,63	34,99	7,76	0,44	17,92	1,77

земель, зокрема рілля з'явилась у гірських селах, де її раніше не було. На одну родину все ж площа ріллі зменшилась і в 1900 р. складала: в гірській частині — 0,4 га, на межі з горами — 0,58–0,87 га, на рівнині — 1,64 га. Така площа, очевидно, не могла забезпечити потреби населення у зернових культурах та городині, тому у горах селяни займались, насамперед, тваринництвом [3, с. 18–19; 8, с. 290–297, 412–417].

У більшості сіл на 1 родину припадало по 0,2–0,3 коней, великої рогатої худоби — 0,9–1,9, овець — 0,2–0,4. В окремих селах на 1 родину припадало 3–4 голови овець (Микуличин, Яблуниця, Чорний Потік та ін.). Свиней найбільше вирощували у північній частині Гуцульщини, де були відходи сільськогосподарської продукції. Цікавим є той факт, що кількість худоби в ХІХ ст. зменшилась. Так, у Микуличині, Татарові і Ворохті в 1880 р. було 3594 голови ВРХ та 4784 овець, а в 1890-му, відповідно, — 2986 та 3312.

Поступове збідніння було викликане ростом населення і підвищенням податків. Якщо в 1886 р. сума податків у Дорі складала 2802, в Ямній — 1020, Микуличині з Татаровом і Ворохтою — 5206 золотих, то через 10 років ця цифра складала, відповідно, 3061, 1728 та 8732 золотих, тобто в 1,5 рази більше.

У останній чверті ХІХ ст. на Гуцульщині, як вже зазначалося, вирощувалась велика кількість худоби (табл. 2–3) [11, с. 155–159].

Життя населення у гірських селах було важким. Вихід воно знаходило в тому, що в теплу пору року обслуговувало відпочиваючих, ловило рибу, сплавляло деревину, збирало ягоди та міняло їх на Покутті на зерно та прядиво. Незначна кількість населення була зайнята у промисловості (солеварні, скляні гуті, тартаки) та транспорті.

Важким життя населення краю залишалось і в перші післявоєнні роки. В багатьох місцевостях під час воєнних операцій були знищені житлові та господарські споруди. Так, у Дорі їх знищено 40%, у Делятині — 80%, а в Яблуніці згоріли під час запеклих боїв майже всі будинки та майно селян. У долині Пруту були зруйновані всі залізничні та шосейні мости, а також тартаки і солеварня в Делятині, що пізніше вже не відновила своєї діяльності. Кількість населення за 1900–1921 рр. майже не збільшилась, проте в багатьох родинах пропали під

час війни сильні робочі руки батьків та дорослих синів. Тисячі людей залишилися навечно на полях боїв, а ще більше повернулось додому каліками, які не лише не могли допомагати в господарстві, але й самі потребували догляду за собою. Відбудова запущеного у воєнних роках господарства здійснювалась вкрай повільно.

Заготівельна ціна в часи ЗУНР: за велику рогату худобу підвищувалася до 2 корон за 1 кг живої ваги, проте ліквідувався довоєнний додаток в розмірі 1 корони за 1 кг живої ваги. Ціна телят і свиней залишалася незмінною (9, 12, 14 та 16 корон) [6, с. 25].

В 1934 р. у руках польської держави та польських дідичів і шляхти знаходилось 58,6% земельної площі. На 1 селянську родину в середньому припадало 3,8 га всієї землі і лише 0,86 га ріллі [10, с. 111–116; 12, арк. 78–82; 13, арк. 3, 41, 50–54, 70, 100]. Протягом 1900–1934 років загальна площа селянських земель з різних причин зменшилась на понад 3,5 тис. га. Відповідно, площа землі на одну родину зменшилась з 5,6 до 3,8 га, тобто на 33%. Завдяки інтенсивному розорюванню новини дещо збільшилась площа ріллі.

На 1 родину у Коломийському повіті приходилось 3,17 голів худоби, з чого — 0,57 коней, 1,52 — ВРХ, 0,93 — свиней та 0,61 — овець. У Надвірнянському повіті (3,18 голів худоби), відповідно, — 0,45; 1,47; 0,46 та 0,81, а у Косівському — 5,71 голів худоби (0,32 — коней, 1,8 — ВРХ, 0,81 — свиней та 2,78 — овець) (вираховано за [13, с. 3, 41, 43, 50, 70, 100]).

Можемо спостерігати певні тенденції у динаміці кількості худоби за період з 1900 до 1934 рр. (табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка кількості худоби у 1900–1934 рр.

Повіти	Динаміка кількості худоби на 1 родину (+, -)				
	Всього	Коні	ВРХ	Вівці	Свині
Коломия	+0,41	+0,01	+0,08	+0,38	-0,05
Косів	-0,41	0	-0,35	+0,21	-0,26
Надвірна	-1,51	+0,08	-0,71	-0,23	-0,64
По Гуцульщині	-0,50	+0,03	-0,33	+0,12	-0,32

Картина, що виникла у тваринництві, надзвичайно невтішна, оскільки зменшилось поголів'я тих видів худоби, що стано-

вили основу харчування, — великої рогатої худоби та свиней. Приріст спостерігався по конях та вівцях, але вони, як відомо, відігравали незначну роль у харчуванні селян.

В розпорядженні 10732 господарств Західної Гуцульщини, що мали площу землі розміром понад 50 га кожне, в 1934 р. вирощувалась велика кількість худоби [10, с. 111–116; 12, арк. 78–82; 13, арк. 3, 41, 50–54, 70, 100] (табл. 5).

Таблиця 5

Кількість худоби по господарствах з площею землі понад 50 га

Вид худоби	Всього	На 1 господарство
Коні	3697	0,38
ВРХ	10100	0,99
Свині	3273	0,30
Вівці та кози	6702	0,62

Порівняно до з початку століття, чисельність поголів'я худоби значно зменшилась. Якщо в 1900 р. на одне господарство припадало 1,8 голів великої рогатої худоби, то в 1934-му — лише 0,99. Показники стосовно поголів'я дрібної рогатої худоби склали, відповідно, 1,0 та 0,62.

Нестача ріллі, низькі врожаї зернових та картоплі і незначна кількість худоби змушувала селян шукати заробіток на промислових підприємствах, в першу чергу, на вирубці державних лісів, тартаках, солеварнях тощо.

В цілому, можна зробити наступні висновки:

1. У другій половині XIX ст. тваринництво, подібно до землеробства, не зробило істотного кроку вперед, поголів'я худоби практично не збільшилося, особливо на буковинській Гуцульщині. Найбільший застій і скорочення поголів'я тваринництва спостерігався в дрібних селянських господарствах, у куркульських і поміщицьких воно збільшувалося.

2. Повільно розвивалося тваринництво і на початку XX ст. Однією з головних причин поганого стану тваринництва в дрібних селянських господарствах була недостатня кормова база, через що влітку худоба утримувалася виключно із випасу на природних пасовищах, а взимку годувалася соломкою чи сіном.

3. Наприкінці XIX — початку XX ст. на Гуцульщині була значна кількість худоби, що давало місцевим жителям джерела харчів та доходів. Тоді на галицькій Гуцульщині (50 тис. дворів)

нараховувалось понад 233 тис. голів худоби (4,66 на 1 двір), в т. ч. 21 тис. коней (0,42), 95 тис. ВРХ (1,9), 64,5 тис. овець (1,3) та 51,5 тис. свиней (1,0). Кількість коней була приблизно однаковою по всій Гуцульщині, а у горах значно переважала кількість великої рогатої худоби та овець. У 1889 р. Гуцульщина потерпала від посухи, внаслідок чого довелося вирізати 20% ВРХ та 30% овець. Крім цього, в 1,5 рази підвищились податки.

4. Наприкінці 1920-х рр. спостерігався незначний ріст тваринництва, окрім буковинської Гуцульщини. У 1930-х рр. спостерігався певний застій, однак широкого розвитку набуло вівчарство, яке давало продукти харчування при незначних затратах кормів. Мало змінилися проти довоєнного рівня поголів'я і продуктивність худоби.

5. В 1930-х рр. на 1 двір приходилось 4,1 голови худоби, в т. ч. 0,4 — коней, 1,6 — ВРХ, 0,7 — свиней та 1,4 — овець. Таким чином, за період з 1900 до 1934 рр. загальна кількість худоби зменшилась на 0,5 голови на 1 двір (кількість ВРХ зменшилась у 2 рази). Картина, що виникла у тваринництві, надзвичайно невтішна, оскільки зменшилось поголів'я тих видів худоби, що становили основу харчування — великої рогатої худоби та свиней.

Джерела та література

1. Грабовецький В. В. Нариси історії Прикарпаття / Володимир Грабовецький. — К., 1995. — Т. 8. Гуцульщина в другій половині XIX — поч. XX століть. — 222 с.
2. Громадський голос. — 1896. — 1 вересня. — С. 108.
3. Клапчук М. М. Границя між землеробським та скотарським типом господарства на Делятинщині в XVII–XIX ст. / Культура та побут населення Українських Карпат: Матеріали республіканської наукової конференції, присвяченої 50-річчю утворення СРСР [Тези доповідей та повідомлень]. — Ужгород, 1972. — С. 18–19.
4. Кожолянко Г. Полонинське господарство Гуцульщини / Гуцульщина. — 1990. — № 20. — С. 10–11.
5. Мандибуря М. Д. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини XIX — 30-х років XX ст. / Мар'ян Мандибуря. — К.: Наукова думка, 1978. — 191 с.
6. Розпорядок в справі обороту худобою // Збірник законів, розпорядків та обіжників, проголошених Державним Секретарятом Зах. Укр. Нар. Республіки. — Станиславів: З печатні Е. Вайденфельда і брата, 1918. — С. 25.

7. Bevölkerung und Viehstand von Galizien nach der Zahlung vom 31 Dezember 1869. — Wien, 1871. — S. 75.
8. Skorowidz gminny Galicyi opracowany na podstawie wyników spisu ludności z dnia 31 Grudnia 1900. — Wieden, 1907. — S. 44–703.
9. Skorowidz wszystkich miejscowości położonych w Krylewstwie Galicyi i Lodomeryi. — Lwyw, 1868.
10. Sprawozdanie wojewody stanisławowskiego za rok 1935/1936. — S. 38–116.
11. Statystyka Galicyi / Pod kierunkiem Dr Tadeusza Rutowskiego. Rok I. 1886. — Lwyw: Druk. Pillera i Splyki, 1887. — 294 s.
12. Державний архів Івано-Франківської області (надалі — ДАІФО), ф. 2 “Станіславське воєводське управління, м. Станіслав, 1921–1939”, оп. 9, од. зб. 785 “Статистичні звіти повітових відділів самоуправління про збір сільськогосподарських культур за 1934 рік, 1934”, арк. 78–82.
13. ДАІФО, ф. 2 “Станіславське воєводське управління, м. Станіслав, 1921–1939”, оп. 9, од. зб. 786 “Статистичні звіти повітових відділів самоуправління про наявність худоби в повітах за станом на 30 червня 1934 року, 1934”, арк. 3, 41, 43, 50–54, 70, 100.
14. Центральний державний історичний архів у Львові (надалі — ЦДІАЛ), ф. 146 “Галицьке намісництво, м. Львів, 1772–1921”, оп. 85, од. зб. 1240 “Зведені таблиці про результати перепису населення та обліку худоби в місцевостях Галицького округу на 1781 рік, 1781–1782”, арк. 13–15.

Анотації

Клапчук В. М. Животноводство Гуцульщини второй половины XIX — первой трети XX веков.

Животноводство было одним из главных источников обеспечения крестьян необходимой продукцией и товаром обмена. Некоторые статистические материалы дают возможность раскрыть особенности развития животноводческого производства в Гуцульщине.

Klapchuk V. M. Stock-breeding inGuzulshyna in the late 19th — early 20th centuries.

Stock-breeding was one of the major sources to provide the peasants with necessary products and articles of exchange. Some statistical materials have revealed some unknown facts about development and some peculiarities of stock-breeding production in Guzulshyna.